

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

1/2018

• ANIQ VA TABIIY FANLAR

Зайнабидинов С.З., Курбанов А.О. О поведении времени жизни носителей заряда в кремнии р-типа при термо- и радиационной обработке.....	2
Джурев Д.Р., Тураев А.А. Фотоэлектрическая чувствительность многофункционального датчика на полевом транзисторе.....	7
Расулов Т.Х., Мустафоева З.Э. Об уравнениях Фаддеева и Вайнберга для собственных функций трехчастичного модельного оператора на решетке..	11
Авликулов Н.Н., Жураев Л.Ж. Повышение долговечности подземных полиэтиленовых трубопроводов.....	17
Имомова Ш.М. Аҳолига таълим соҳасида тақдим этилаётган «Электрон ҳукумат» хизматлари порталлари.....	21
Бозоров З.Р. Обратная задача об определении двумерного ядра уравнения вязкоупругости, аналитического по пространственной переменной.....	26
Файзиева Д.Х. Понятие модели и моделирования.....	39
Хасанов Б.Б. Экспериментал токсик гепатитнинг она ва авлоднинг эмизиш давридаги гематологик кўрсаткичларига таъсири.....	46
Сафарова З.Т., Шамсиев Н.А. Флавоноидлар – соғлом ҳаёт манбаидир.....	49

• TILSHUNOSLIK

Жўраева Б.М., Аҳмедова Р.А. Лексик вариантлари мақоллари.....	55
Саидов Ё.С. Жадид поэтик асарлари тилидаги янги сўзлар таҳлили.....	59
Қиличев Б.Э. Бухоро этнопонимлари ва уларнинг этимологик хусусиятлари.....	64
Тоирова Г.И. Нутқий мулоқотнинг лисоний вербал ва лисоний новербал воситалари хусусида (Саломлашиш мисолида).....	67
Насруллаева Г. Антропоцентрик метафора ва унда тил – маданият уйғунлигининг намоён бўлиши.....	74
Бегматова Р.Ф. Немис ва ўзбек тилларида юкламаларнинг эмоционал-экспрессив функциялари тўғрисидаги назарий қарашлар.....	78

• ADABIYOTSHUNOSLIK

Ҳайитов Ш.А. Алишер Навоий ва Паҳлавон Муҳаммад: тақдирлар муштараклиги.....	82
Жамилова Б.С. Ўзбек болалар китобхонлигининг хусусиятлари.....	89
Қобилов У.У. Мумтоз адабиётда “сирр” жанри ва бадиий талқин масаласи.....	96
Сафарова Н.О. О'zbek xalq bolalar o'yinlarida ramziy obrazlilikning tarixiy genezisi.....	100
Азимов С.Р. «Хрустальная ваза» шеъри таржимасида Тўлқиннинг психологизми сақлаш маҳорати.....	107
Файзуллаева Р.А. Мирзонинг бир баёзи тўғрисида.....	112
Юнусов М.А. Болалар китобхонлиги ва журналистика тарққиёти.....	116
Каримова Д.Х., Тўлаганова Д.А. XX аср иккинчи ярми немис адабиёти тарққиёти хусусиятлари.....	120
Ahmadova U.Sh., Ahmadova Z.Sh. Uch ayol hukmdor.....	124
Achilova R.A., Hotamova D.K. Ingliz ma'rifatparvar adiblarining san'at va adabiyotga qarashlari.....	128

• NAVOIY GULSHANI

Бекова Н.Ж. «Навоийнинг тилин шукрунга гўё айла...».....	132
--	-----

• FALSAFA VA HUQUQ

Odinayeva Z.I. Zamonaviy O'zbekistonda globallashtirish jarayonida milliy o'zlikni saqlab qolish zarurati.....	136
--	-----

Музаффаров Ф.Д. Муҳаммад Ғаззолийни англашда баъзи мулоҳазалар.....	138
Норова М.Ф. Сиёсий партияларнинг конституциявий-ҳуқуқий мақоми ва уни амалга ошириш муаммолари.....	142

• TARIXSHUNOSLIK

Ҳайитов Ш.А. Туркистонда асаларичилик: тарихдан лавҳа (XIX аср охири-XX аср бошлари).....	150
Жумаева Н.А. Зироатчилик ҳомийси - Бободехқон билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар (Бухоро воҳаси мисолида).....	154
Орзиев М.З., Ахматов А.Х. Аҳмадшоҳ Дурронийнинг Хитой Цин давлати билан муносабатлари хусусида.....	159
Шодиева Ш.С. Ўзбекистон ва ШХТ – барқарор тинчлик йўлида.....	164

• IQTISODIYOT

Камалов О.А. Тадбиркорлик фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишнинг айрим масалалари.....	169
Турсунов Х.Ш. Қизилқум ҳудудидаги чорвачиликка ихтисослашган кўп тармоқли фермер ҳўжаликларга экотуризм соҳасини ривожлантириш истиқболлари.....	172
Kayimova Z.A., Kenjayev B.F. Yoshlarda innovatsion tafakkurni shakllantirishda davlatning o'rni.....	176
Шарофиддинов Ш.Х., Рашидова С.С., Жўраева Н.Р. Замонавий меҳмонхоналарда инновацион технологиялар асосида қўшимча хизматларни такомиллаштириш.....	180

• PEDAGOGIKA

Akobirov F.R., Vokhidova N.N. Emerging technologies in higher education.....	185
Sayidova N.S., Xudayberdiyeva N.U. PhET saytidagi modellardan fizika faniga oid namoyish tajribalarini o'tkazish, virtual laboratoriya ishlarini tashkillashtirish va modellash tirish imkoniyatlari.....	189
Kadirov R.X., Qurbonov N.I. Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishida ilmiy faoliyatning integrativ yondashuv istiqbollari.....	196
Атаева Г.И. Лингвистические информационные технологии.....	201
Yadgarova L.Dj. Masofaviy ta'lim tizimi - o'qitishning zamonaviy usuli.....	206
Ismailova M.N. Talabalar ongini axborot sohasida xavfsizlikni ta'minlash yo'nalishlari bo'yicha shakllantirish.....	211
Izbulayeva G.V. XIII asr o'rta osiyoda madaniy hayot va uning pedagogika tarixida tutgan o'rni.....	215
Шарипова М.Б. Замонавий мактабгача таълим - таракқиётнинг муҳим асоси.....	219
Isroilova R.S. Boshlang'ch sinflarda darslarni integratsiyalashtirishning didaktik asoslari.....	223
Ҳасанов Р.А. Касб - ҳунар коллежларида талабалар спорт тайёргарлигини режалаштириш масалалари.....	229
Fayziyeva U.A., Nazarov A.M. Ekstremal vaziyatlarda shaxs o'zini o'zi psixologik himoya qilish mexanizmlari.....	234

• SAN'ATSHUNOSLIK

Тухсанова В.Р., Нуруллаев Ф.Ф. Из истории золотого шитья Бухары.....	237
Авлиёқулова Н.М. Матога зар ип билан муҳрланган мўъжиза.....	241
Ибатова Н.И. Основные приемы росписи тканей «Батик».....	244

• QUTLOV

Ҳайитов Ш.А., Раупов С.С.....	249
Абузалова М.Қ.....	250

• E'LON

“Бухоро давлат университети илмий ахбороти” журналида мақола эълон қилиш талаб ва шартлари.....	252-253
---	---------

УДК: 631.527:94(575.1)Б

ЗИРОАТЧИЛИК ҲОМИЙСИ - БОБОДЕҲҚОН БИЛАН БОҒЛИҚ УРФ-ОДАТ МАРОСИМЛАР (БУХОРО ВОҲАСИ МИСОЛИДА)

Жумаева Нилуфар Ахматовна

БухДУ Тарих кафедраси ўқитувчиси

Таянч сўзлар: урф-одат, культ, деҳқончилик, фаришталар, Наврўз, оташпарастлик, ҳосилдорлик, мифология, олов.

Ключевые слова: обычай, культ, земледелие, ангелы, праздник Навруз, огонь, урожайность, мифология, огонь.

Key words: tradition, cult, farming, angels, Navruz, fire-worshipping, fertility, mythology.

Мақолада Бухоро воҳаси зироатчиларнинг қадимий-диний культлар билан урф-одат ва маросимлари манбалар ва дала маълумотлари асосида таҳлил этилган.

В статье на основе письменных источников дан анализ обычаев и традиций земледельцев Бухарского оазиса, связанных с древними религиозными культурами.

The traditions and customs of the farmers of Bukhara region connected with religious cults have been analyzed in the article on the basis of a number of sources.

Кириш. Бухоро аҳолиси узоқ асрлар давомида ўз аجدодлари томонидан қилиб қолдирилган урф-одатлар, маросимлар ва удумларга қатъий амал қилмоқда. Ижтимоий кундалик ҳаётда катта ўрин тутган бу маросимлар зироатчилик билан боғлиқ удум ва маросимлар ўзининг келиб чиқиш исломгача бўлган табиат ҳодисаларини илоҳийлаштириш, осмон ва ер илоҳи сиғиниш билан боғлиқ бўлган. Шунингдек, кўплаб зироат урф-маросимларидан исломгача бўлган эътиқодий қарашлар билан исломий қароришган уйғунлиги трансформацияси.

Бажарилаётган ҳар бир ирим, урф-одат замирида воҳа аҳлининг зироатчилик билан боғлиқ асрий ҳаётий тажрибалари, зийраклик билан узлуксиз амал қилган бўлиб, уларнинг туб моҳиятига эътибор берилса, эзгуликнинг нурларига талпиниш, деҳқончиликда самарали ҳосил етиштириш, юз бериш бўлган кўнгилсизликлардан огоҳ этиш, ҳалол меҳнатни рағбатлантириш, неъматларини кўпайтириш ва авайлаб асрашдан иборат бўлган.

Зироатчилик билан боғлиқ бўлган халқ урф-одатлари ва маросимлар дон тафаккурининг ғаройиб мўъжизаларидан биридир. Аждодларимиз асрлар уларга амал қилиш билан бирга ўзига хос қоидалар, дуолар, айтимлар ва аҳам ҳам яратишган.

XIX аср охири – XX асрнинг бошларида Бухоро хонлигига қараганда туманларида яшовчи аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида патриархал муносабатлари анъаналари ҳукм суларди. Бу даврда Россиянинг Ўрта Осиё олиши ўзбек халқи ҳаётидаги муҳим ижтимоий-сиёсий ва маданий муаммолар юзага чиқарди. Ижтимоий тараққиётнинг мана шу босқичи деҳқон ва зироатчи боғлиқ бўлган бир қанча расм-русумларнинг характерини белгилаб берди.

Қадимдан Ўрта Осиё халқларига алоқадор бўлган деҳқончиликка оид расм-иришлар яшовчан бўлиб чиқди ва унутилмади. Воҳада бу удумлар асрлар халқнинг яшаш ва меҳнат тарзи билан боғланиб ўтказиб келинди. Айниқса, Ўрта бошқа халқлар каби зироатчилик ҳомийси – Бободехқон култи (1) ва у билан урф-одатлар кенг тарқалган.

Шахсий мулоқотларимиз билан боғлиқ маълумотлардан шу нарсани деҳқончилик ҳомийси Бободехқон ҳалол меҳнат билан кун кўрувчи, ҳомийлик қилувчи, уларнинг меҳнат унумига унум кўшувчи пир ҳисобланган. Шунинг пайтида деҳқонлар томонидан кўтарган хирмонлар бошида пайдо бўлиб, тонг деҳқонларнинг хирмонига барака улашиб, улар пешона тери билан етиштирилган тўкилиб, сочилиб исроф бўлишдан асрар эмиш. Қадимги ёзма манбаларда жараёнида Бободехқон образи билан боғлиқ бир маълумотга дуч келдик.

юқидин Рабғузийнинг асарида [1] зироатчиликнинг ҳомийси Бободехқон Одам элида ўз аксини топади.

Асардаги «Қиссаи Одам сафий алайҳиссалом» ҳикоятида агар Оллоҳ Жаброил, Микоил, Азроил каби фаришталарни яратмаганда, олам бунчалар ранг-баранг бўлмаган бўларди, дейилади. Қачонки бирор нарсани яратиш зарур бўлса ёхуд бир ишни амалга оширмоқчи бўлса, шу фаришталар хизматидан фойдаланади. Таъжибали деҳқонлар маълумотида, яхшилик фаришталари ерга тушиб қолганда, чорвадорларга ёхуд бошқа касб эгаларига яхшилик қилмоқчи бўлсалар, Хидир, Хўжаи Хизр, Бободехқон, Деҳқонбобо суратида пайдо бўлишар экан.

Кексаларнинг айтишича, фаришталар осмон тоқида яшашади. Уларни ҳеч ким кўриб, фақатгина кўнгил кўзи билан илғаш мумкин. Шу боисдан ҳам улар ҳеч қачон ерда намоён бўларкан.

Юқорида номи эслатилган Рабғузийнинг ҳикоятидан шу нарсга аён бўладики, «Одам эли»да Анжалус отлиғ ерда Сарандиб тоғинга тушди. Ҳавво Жадда тоғинга тушди. Унинг ёши томган ерда ўт-ем, ачиғ-сучук дорулар бўлди. Ҳаввонинг кўзи ёши томган ерда (2), қаранфул (3), сунбул, хино, ўсма унди» [1]. Демак, ерда пайдо бўлган ўт-қўн, ҳайвонлар инсон (Одамнинг) мўъжизаси туфайли рўй берган экан.

Одам Ато ва Момо Ҳаво ерга қувилгач, уларнинг яшаши учун шароит зарур эди. Ҳавво тушгач, қоринлари оч қолади. Шунда Жаброил ёрдамга келиб, уларга хўкиз, қўн олиб келади (4). Одамга ер ҳайдашни, уруғ сепишни, ўсимликни парвариш қилиш, ғалла ўришни, янчишни, ун қилишни ва пиширишни ўргатади.

Демак, Одам деҳқончиликда зарур бўлган барча қуроолларнинг, маданий ўсимликнинг икдор-пириди. Кексалар айтганидек, барча ишлар – деҳқончилик ҳам, чорвачилик ҳам, ҳунармандчилик ҳам Одамдан мерос қолган. Одам – Бободехқон кўзга кўринган, аммо унга қурбонлик қилиб, мурожаат қилинганда кишиларга ёрдам кўрсатади, ерда ривож бериб, бало-қазолардан асрайди, деган тасаввурпар юзага келган.

Бободехқон тимсолини зироатчилар ягона қиёфада тасаввур қилишолмайди. Ҳаттоки, фақат Бободехқонга бағишланган алоҳида маросим ҳам йўқ. Бободехқон маросимларда тилга олинади, унинг рамзи сифатида кўп ўринларда соқолига оқ кекса киши намоён бўлади. Куз ёки эрта баҳорда далага қўш тушганда, ариқларни қўриқлашда, уруғ экишда, ғалла ўришда, хирмондаги донни совуришда биринчи ишни қилиш, бола-чақаси, неварачевараси кўп, иши доим олдинга кетадиган тадбиркор, киши бошлаб берган (5). Деҳқончиликдаги ҳар қандай ишнинг бошланишида Бободехқон рамзи сифатида кекса отахонлар туришган. Юқоридаги фикрларни Ю.А.Исмаилов [2], К.А.Богомолова [3], М.Р.Рахимов [4], М.С.Андреев [5], Л.Ф.Моногарова [6] таъкидлаш керакки, оғзаки сўров маълумотлари ҳам тасдиқлайди.

Бободехқон олим И.Муҳиддиновнинг ёзишича, Язгулом воҳасидаги барча қишлоқларда Бободехқон вазифасини «файғунай» ёки «шоғун» деб аталган энг ҳурматли, обрў-эътиборли, қадим қария бажарган. Хинго дарёси ҳавзасидаги тожиклар уни «шавғун», Рушон, Вахш ва Ҳуфда «хушпойқадам» дейишган [7]. Уларнинг вазифаси авлоддан-авлодга М.С.Андреев ҳам юқоридаги фикрларни тасдиқлаб, ҳар қайси «қутлуг қадам» (қўн қадам) ёки «омад келтирувчи») авлоддан авлодга ёхуд отадан ўғилга ўтган, қўли бўлган одам томонидан бажарилган, у зироатчилик маросимида аниқ бир вазифани бажариб, биринчи қўш чиқариш - шудғорлашда, уруғ сочишда, ғалла ўриш ва суғоришда бўлган, шунингдек, етти кун мобайнида эркакларнинг аёллар машғул бўлган ёзги иш боришини таъкидлаган.

Ушбу таъкидлаш керакки, оғзаки сўров маълумотларича, Бухоро воҳасида Бободехқон тимсолини бажарувчи шахслар олдиндан белгилаб қўйилмаган, яъни бу нарсга ҳамиша бир киши бажармаган. Шу боисдан ҳам бу вазифа отадан ўғилга мерос бўлиб келган [6]. Жондор туманидаги Бухорча қишлоғида, агар қишлоқда эшон (дин қўли) киши яшаса, кўпроқ Бободехқон вазифасини ўша киши бажарган. Агар эшон бўлиб қолган бўлса, унинг ўрнини катта ўғилларидан бири бажарган [7].

Ушбу Осиёнинг бошқа ҳудудларидаги сингари Бухоро воҳасида ҳам Бободехқон тимсоли нуроний чол қиёфасида тасаввур қилинган. Ромитан туманида қўш чиқариш, хирмон, янчиш маросимларида нуроний чол иштирок этолмай қолса, бу

вазифани даврадаги энг ёши катта киши бажарган. У кишининг ёши 50, 55, 60 да бўлиши мумкин экан [8].

Олот туманида илм эгаси қишлоқ муллasi ёхуд унинг ўғилларидан бири маросим чоғида «Қуръон»дан оятлар ўқиб дуо қилиши, ишни эса кексарoқ киши бошқариши бериши мумкин, дейишар экан. Юқоридаги маълумотлар замирида Бободехқон тимсолини бир неча хил мифологик персонажларни тасаввур қилиш анъанаси мавжудлигини далолат беради. Ислom дини пайдо бўлгандан сўнг яратилган «Нурнома» мажмуасининг «Рисолаи деҳқон» бобида «Одам алайҳиссаломдин то жаноб Расулulloҳ саллоллоҳу алайҳи васалламнинг саодатларигача 7777 деҳқон ўтибдурлар. Ҳаммалари оқил ва доно ва касб-корига мувофиқ рисола ва соҳиб дуо эдилар» дейилади. Балки, «Нурнома»нинг орасида тарқалиши зироатчилар тасаввуридаги Бободехқон тимсолининг шаклланиши асос бўлган бўлиши ҳам мумкин.

Деҳқончилик билан шуғулланадиган аҳоли ҳосилнинг миқдорини табиатга ва унда сеҳрли (магик) кучларга боғлиқ деб ҳисоблашган. Баъзан экинларнинг ривожини паст бўлиши ҳосил кам бўлса ва бу ҳодиса икки-уч марта қайтарилса, бундай ер майдонига одамнинг салбий назар билан қарашган. Гиёҳ унмайдиган ёки кам ҳосилли пайкалларни «ит теккан ер» (инс-жинс теккан маъносидан), «худо қарғаган ер» деб номлашган [8].

Рус олими Г.П.Снесаревнинг маълумотларига қараганда хоразмликлар ўша одамнинг жасади теккан ерни нопок, деб ҳисоблаганлар. Агар экин экиладиган ерда одамнинг жасади ёки унинг суяклари топилса, бу жой ҳаром ҳисобланган. Бундай ерни беш марта суғоргандан кейингина экин экишган. Айрим жойларда эса бундай ерларнинг атрофи суват олиб, ўраб қўйишган ва 2-3 йил давомида суғормаганлар, экин ҳам элмаганлар [9].

Деҳқонлар баъзида серҳосил ерларга ўзгача назар билан қарашган. Шундай ер ҳам бўлганки, ҳеч ким у ерга экин-текин қилмас, фақат қишлоқ болалари қўй-эчкиларни қорамолларини ўтлатиб юришар экан. Бир йили кузда шу қишлоқлик бир йигит ақалли ажриқзорга қўш солибди. Бир амаллаб икки марта ҳайдабди. Йигит қўшчи ташқар шудгорлаган ерига арпа сепмоқчи бўлиб борибди. Уруғ солинган қопнинг сепмаёти ечаётганида, ёнида оқ эшакли, кўк тўнли бобо пайдо бўлибди. Сўнггра мўйсафид қўшчи билан салом-алик қилгач, эшагидан тушиб, бир донинг минг дон бўлсин деб сепишни бошлаб берибди. Уруғлар беҳато кўкарибди. Ёзга бориб, йигит ҳосили хирмон тоғ бўлиб уюлибди. Йигит қўшчи бойга айланибди. Чунки, унинг даласидан (пайкалдан) Хизир (Хизр) бобо эшагини миниб ўтиб, ўзи уруғ сочган экан. Кейинчалик шу ер ҳосилдор ерга айланибди.

Дала суҳбати маълумотларидан шу нарсани англаш мумкинки, воҳа деҳқон Бободехқоннинг Хизр қиёфасида ҳам тасаввур қилганлар. Демак, аждодларим ўйлашича, Хизр бобо ҳалол меҳнат қилган, покиза, диёнатли инсонларнинг ҳамиша ҳозир нозир. Хизр - архаик мифологияда баҳор ва тирилиши рамзи: бу қатламга Шарқ диний ва эпос бадиий тафаккури орқали «оби ҳаёт» - тирикчи бахш этувчи, деган тасаввур қўшилади [10]. Юқоридаги ҳикояни назарда тутиб айтиш мумкинки, «ўлик ер»ни тирилтиришга интилган йигит қўшчига Хизр бобо келган. Кишиларнинг назарида «ўлик ер» тирилиши ва мўл-кўл ҳосил бериши мумкин.

Назаримизда, халқ ривоятларида Хизрнинг деҳқонлар ҳомийси сифатида таълими ниши бежиз эмас. Ахборотчиларнинг мулоҳазаларига кўра қадимда Бободехқонларни деҳқончилик қилишга ўргатган, ҳар хил меҳнат қуролларини кашф қилган Хизр Бободехқон каби ўзи зироатчилик билан шуғулланмаган, аксинча, қайсидир ҳолатда ёрдам қўлини чўзган. Албатта, деҳқонлар кузги ва баҳорги шудгор, эшак суғориш, ўриш, хирмон қилиш, янчиш ишларида Хизр бободан ёрдам сўрашган. Хизр бобони ҳар жойда учратиш мумкин: деб тасаввур қилинади. Ахборотчилар Абдураззоқовнинг ҳикоя қилишича, бегона киши билан қўл бериб қўришаётган кексалар ҳамроҳининг бош бармоғини сиқиб, маҳкам ушлашаркан. Сабаби, қўлнинг шахс Хизр бўлса, бош бармоғининг суяги бўлмас экан. Суяксиз бармоқни ушлаб Хизрдан қатъий бирор нарсани сўраш имконияти бўлган. Кишиларнинг тушунчасига бобо нафақат зироатчиларга, балки чорвадорларга, овчиларга ва бошқа касб-ишлар фарзандсиз кишиларга, оғир касалга ҳам ўзининг кароматини кўрсатган, ёрдам берган.

55, 60 да бўлиши

ларидан бири ҳам сароқ киши бошлаб бодехқон тимсолида аси мавжудлигидан «ома» мажмуасининг луллоҳ саллоллоҳу алаи оқил ва доно, «Нурнома»нинг элнинг шаклланишига

табиатга ва ундаги ривожни паст бўлиб, майдонига одамлар алларни «ит теккан».

оразмликлар ўлган иладиган ерда одам ай ерни беш марта рларнинг атрофини экмаганлар [9].

ган. Шундай ерлар лари қўй-эчкиларни, к бир йигит ана шу игит қўшчи тонгда ан қопнинг оғзини ра мўйсафид йигит он бўлсин деб, уруғ ит ҳосили хирмонда сидан (пайкалидан) инчалик шу пайкал

и, воҳа деҳқонлари аждодларимизнинг сонларнинг олдида ши рамзи: кейинча «т» - тириклик суви зарда тутиб шуни Хизр бобо ёрдамга ериши мумкин.

сифатида тасвирла-

Бободехқон киши-ашф қилган. Хўжаи анча, қайсидир бир шудгор, экин-тикин, сўрашган. Кишилар Ахборотчи Баходир ришаётганда баъзи абаби, кўришаётган оқни ушлаган киши тушунчасича, Хизр шқа касб эгаларига, н, ёрдам берган.

Халқ тасаввурида Хўжаи Хизр қўлида ҳасса ушлаган, гоҳ пиёда, гоҳ эшак минган, аста кийинган чол сифатида гавдалантирилган.

Деҳқончилик илмидан хабардор тажрибали кекса кишиларни «Хизр кўрган» ёки «Хизр кўрганнинг боласи» дейишган. Деҳқончиликдан мўл ҳосил олган кишиларни ҳам «Хизр кўрганнинг нафаси теккан» ёки «Даласидан Деҳқонбобо ҳассасини судраб ўтган» деб улуғлашган. Кенжа бобо Жуманазаровнинг таъкидлашича, отаси эккан буғдой, арпа ва отта тенглашган экан. Кишилар «бой буванинг еридан Деҳқонбобо этагини судраб олиб, дони омборга сиғмайди», деб гап қилишаркан. Кўпнинг гапида Хизр бор эканларидек, дон омборга сиғмай, ортганини ўрага кўмишган экан [11].

Қишлоқ аҳли кўпни кўрган, деҳқончиликда суяғи қотган кексалардан ерни шудгор-ча ҳам уруғ сепишда ҳам ғалла ўришда ва янчишда ҳам доимо маслаҳат олишган. Бу даладаги экинлар кўнгилдагидек бўлиқ ривожланса, инс-жинслар ҳазиллашмасин, аёни қазолардан асрасин деб, Деҳқонбобо ҳақиға ис чиқарилган.

Маълумотларга қараганда, ис чиқаришнинг бирор белгиланган куни бўлмаган. Деҳқончилик билан боғлиқ удумларнинг кўплари баҳорда, Наврўз байрами арафасида қилинган. Бухоро воҳасида Наврўз 21 мартдан 22 мартга ўтар кечаси, «Қозон тўлди» ҳодисаси билан сувлавий удум бўлиб, ҳар бир оила ўз имкониятига қараб, тансиқ таомлар (кўпинча қозон, кўхат сомсалар, бўғир-соқлар тайёрлашган).

Шунингдек, Бободехқон ҳақиға «ис» чиқарилган. «Қозон тўлди»нинг эртаси куни ис қилинган. Бу билан қўшга қўшиладиган хўкизларнинг шохлари мойланган [10].

Урим бошланишидан бир кун олдин бўрдоқи қўй сўйилган. Гўшт қозонга солинган, қўй муллеси, қариялар, қишлоқдошлар, чоракорлар чақиртирилган. Гўшт пишган, таом тарқатилган. Овқатдан сўнг дастурхонга фотиҳа ўқилган, мулла Бободехқон қўрьон тиловат қилган. Сўнггра йиғилганлар:

«Оллоҳнинг қарами кенг, хирмоннинг баракасини берсин, донимиз мўл-кўл бўлсин», деб дуо қилишган. Шунингдек, деҳқонлар экин ишларини бошлашдан олдин пайкал қилишган. Бободехқонга атаб қон чиқарганлар. Бунда топган жонлиқ, топмаган парранда экан. Уни пишириб, атрофдагиларга едирган. Мулла Қуръон тиловат қилган, кекса кишилар ёхуд қушноч деҳқон кетмоннинг устига чироқ ёққан ва Бободехқон буважон экин-чинини ривож беринг, биримиз ўн бўлсин, ўнимиз минг бўлсин, Оллоҳу акбар, омин! қилишган. Бу билан тавоб қилинган [12].

Воҳада экинларнинг ривожини паст бўлса, ҳашорат тушаверса, пайкал бошида қўйларга сув оқиб кирадиган жой ёки бирорта экиннинг япроғи устида чироқ (пахта пилик) ёқиладиган ва пахта ёғи шимдирилиб) ёқилган, дуо ўқилган. Бу ҳам Бободехқонга ис чиқаришнинг бир кўриниши ҳисобланган.

Пайкалларга оранган инс-жинсларни ҳайдаш, ҳар хил мушкулларни осон қилиш ва уларга хос хусусиятлардир. Бободехқонга ис чиқариш жараёнида оловга қўйилган қишлоқнинг ҳам гувоҳи бўламиз. Зироатчиларнинг тасаввурига кўра, олов ва дуонинг таъсири билан бирлашиб, ёвуз кучлар устидан осонлик билан ғалаба қилган. XIX аср охири - XX аср бошларида ҳам Бухоро деҳқонлари ўзларига номаълум бўлиб кўринган қўшнинг ўринмас кучларидан қўрқувга тушар, айна пайтда аждодларга ўхшаб, улардан қўш чораларини ҳам излашган.

Улардан қўтулмоқнинг бирдан бир чораси ўтмишда ота-боболар амал қилган урф-одатлар билан маросимларга эътиқод қилишда, деб билишган. XIX аср охирида қишлоқларда қишлоқчиликнинг юзага келиши, ҳосилдорликнинг кам ёки кўп бўлиши, ерга экилган экиннинг бир текис униш ёки унмаслиги, экинларнинг дўл, сел сувига дуч келиши каби ҳодисалар маҳаллий аҳоли томонидан ўзгача қабул қилинган. Улар деҳқон, экинларнинг қўшнинг бор, деб тушунишган. Воҳа деҳқонлари улардан илк зироатчилик қилган Одам билан ҳар ерда ҳозир нозир кароматгўй Хизр бобогина қутқара олади, деб ўйлашган. Одам Ато деҳқончилик қуроқлари ва маданий ўсимликларнинг ижодкори, ўзи экин нарсаларининг душманларини йўқ қилиш қудратига эга, деб ҳисобланган. Ерга экин қилинганда шундай ҳимоячи, деб қаралган.

Ахборотчиларимизнинг таъкидлашларича, ёввойи ўтларнинг онаси ҳам, уларнинг қўши ҳам ер. Шу боисдан ёввойи ўтлар хоҳ сувда, хоҳ қуруқликда бўлсин, қуримай қолмасин. Худди шундай Бободехқон ҳам ўзиникини ҳимоя қилади, фақат уни

сидқидилдан ёрдамга чақириш зарур, чунки у кароматгўй, Тангрининг севган бандаси дўсти. Дунёнинг тўрт бурчига ҳам қадами етади, деб ҳисобланган [13].

Халқимизда Бободехқон ҳақида турли ривоятлар, афсона ва эртаклар мавжуд, бири-бирини тўлдирувчи бундай фольклор асарлари қайсидир маънода Бободехқонни улуғлашга хизмат қилади.

Аждодларимиз мифологиясида муқаддас культ даражасига кўтарилган Бободехқон тимсолига воҳа деҳқонларининг ҳам эътиқод қилиши асосли эди. Бободехқон боғлиқ маросимларга диний уламолар томонидан илоҳий тус берилди. Натижа маросимнинг мазмундорлиги, кишилар орасидаги мавқеи анча ортган.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Ўрта Осиёда яшовчи халқлар орасида зироатчилик ҳомийси Бободехқон ёки Деҳқонбобо образининг тарихий-мифологик асослари қадимги ҳосилдорлик илоҳи билан боғлиқ. Қадимги аждодларимизнинг эътиқоди ишончлари, табиат ҳодисаларини илоҳийлаштириш билан боғлиқ мифологик ҳосилдорлик худоси ёки ҳосилдорлик илоҳларига топиниш аъёнлари замирида пайдо бўлган ҳамда ҳомий куч тимсоли сифатида мифологик қаҳрамонлар қаторидан ўрин олган ва кейинчалик уларга исломий тус берилган.

Демак, халқимизнинг зироатчилик ҳомийси Бободехқон культига сиғиниш удумида исломгача бўлган эътиқодий қарашларнинг исломий аъёнлар билан қоришиқ ҳолда синкретик тарзда сақланиб келаётганлигини кўришимиз мумкин.

Изоҳлар:

Бободехқон култи Помир тожикларида ҳам мавжуд бўлган. Бу тўғрисида батафсилроқ қarang: И.Муҳиддинов. Реликты до исламских обичаев и обрядов у земледельцев Западного Памира. – Душанбе. 1989 г.

Уд- сугир

Қаранфул – қалампирмунчок

«Одамнинг Қорни явлоқ очди. Жаброил мавло ёрлиқи бирла икки уй келтурди ужомҳдин бири қизил, бири қора. Жаброил ужомҳдин уч увун буғдой келтурди, уч ҳисса қили. Икки санга, бири Ҳаввога- теги. Текма бир увун юз минг сир эрди. Уя уйлар ужомҳдин чикмишинга йиғлаштилар, кўхлари ешинднн кўноқ бўлди. Илгарудин сидилар нахууд унди, кейинднн солган ёсмук унди. Жаброил уч увун буғдойни ушоқ синдурди эрса телим Одам Ҳавво таридилар. Одам тариған бутдой учди, Ҳавво тариған арпа унди. Ул соатда ўқ унди. Одам айди: «Енму?», Жаброил айди: «Йўқ, тиксун». Тикди. «Енму?» Айди: «Ўрғил» Ўрди. Айди: «Енму?» Айди: «Янчғил». Янчди. Айди: «Енму?» Айди: «Совурғил». Совурди. Айди: «Енму?» Айди: «Пиширғул». Айди: «Енму?»... Ёрлиғ келди: Эй Одам. Куннинг икки уй борди. Бир улуши колди. Сабир килғил. Кун ботсун. Бу кун рўза тутғил. Ул кун Одам кун эрди. Ман санинг бирла уч иш қилайин, сендан хушнуд бўшайин, ёзуқин ёрлиқайин, ужомҳга кивурайин. Қачон Одам ул кўмочни егали ўғиради эрса Жаброил келди. Ул кўмочни уч улуш қилдилар. Икки улушни Одамга берди, бир улушни Ҳаввога берди. Анинг учун эрга эрга икки улуш, хотунга бир улуш теги. (Носируддин Бурхонидин Рабғузий. Кўрсатилган асар. Б. 27.)

Дала ёзувлари, 1998 йил, Жондор тумани, Бухорча қишлоғи.

Дала ёзувлари, 1996 йил, Жондор тумани, Бухорча қишлоғи.

Дала ёзувлари, 1997 йил, Ромитан тумани.

Дала ёзувлари, 1996 йил, Олот тумани.

Дала ёзувлари, 1997 йил, Жондор тумани. Бухорча ва Асбоб қишлоқлари.

Ўзбек мифологик афсоналарида Хизр тириклик бахш этадиган ҳаёт сувини ташиётганлиги учун абадий барҳаётликка эришган мўъжизакор ҳомий ҳисобланади. Шу

Хизр образи кўпинча сув манбалари билан боғлиқ ҳолда тасвирланади. Бу ҳақда қаранфул

Ипак йўли афсоналари. Тўплаб, нашрга тайёрловчи М.Жураев. – Т.: Фан, 1993. – Б. 81.

Дала ёзувлари, 1996 йил, Жондор тумани. Бухорча ва Асбоб қишлоқлари.

Дала ёзувлари, 1997 йил, Жондор тумани, Бухорча ва Асбоб қишлоқлари.

Дала ёзувлари, 1997 йил, Жондор тумани. Бухорча ва Асбоб қишлоқлари.